

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.7.30>

SPECYFIKA USTALANIA OKOLICZNOŚCI, KTÓRE NALEŻY USTALIĆ PODCZAS ŚLEDZTWA W SPRAWIE ZBRODNI WOJENNYCH NA UKRAINIE

Kateryna Shevchyshena

aspirant Instytutu Badawczego Prawa Publicznego (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-7768-845X

kateryna_shevchyshena@ukr.net

Adnotacja. W artykule omówiono główne aspekty początkowego etapu śledztwa w sprawie zbrodni wojennych na Ukrainie, podczas którego śledczy ustala i bada wszelkie okoliczności o znaczeniu karno-prawnym i karno-procesowym. Na podstawie praktyki śledczej i sądowej ustala się główne źródła pozyskiwania informacji o popełnieniu zbrodni wojennej: oświadczenia i raporty otrzymane od obywateli (świadków, naocznych świadków, ofiar); materiały organów ścigania, żołnierzy Sił Zbrojnych, stowarzyszeń społecznych i organizacji praw człowieka, środki masowego przekazu, Internet, publikacje w środkach masowego przekazu, z materiałów śledczych pochodzących z innych postępowań karnych. Twierdzi się, że pewne informacje na wstępnym etapie śledztwa w sprawie zbrodni wojennych na Ukrainie ustala się poprzez zbieranie informacji pierwotnych, które polega na identyfikacji naocznych świadków, świadków i ofiar, wraz z wstępnym otrzymaniem od nich informacji o zdarzeniu zbrodni wojennej, oględziny miejsca zdarzenia, rozpoznanie otaczającego terenu pod kątem ustalenia obrazu śladowego (ustalenie śladów), ustalenie tożsamości przestępcy i jego późniejsze poszukiwania.

Słowa kluczowe: postępowanie karne, śledztwo, zbrodnie wojenne, okoliczności do ustalenia, śledczy.

FEATURES OF THE DETERMINATION OF THE CIRCUMSTANCES TO BE ESTABLISHED DURING THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES IN UKRAINE

Kateryna Shevchyshena

Postgraduate Student of the Research Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-7768-845X

kateryna_shevchyshena@ukr.net

Abstract. The article examines the main aspects of the initial stage of the investigation of war crimes in Ukraine, during which the investigator establishes and examines all the circumstances of criminal-legal and criminal-procedural significance. On the basis of investigative and judicial practice, the main sources of obtaining information about the commission of a war crime were established: statements and reports received from citizens (witnesses, eyewitnesses, victims); materials of law enforcement agencies, servicemen of the Armed Forces of Ukraine, public associations and human rights organizations, mass media, Internet, mass media publications, from materials investigations separated from other criminal proceedings. It is argued that certain information at the initial stage of the investigation of war crimes in Ukraine is established through the collection of primary information, consisting in the identification of eyewitnesses, witnesses and victims, with the initial receipt of information from them about the event of a war crime, inspection of the scene of the event, work-out of the surrounding territory on the fact of the trace picture (establishment of traces), identification of the criminal and his further search.

Key words: criminal proceedings, investigation, war crimes, circumstances to be established, investigator.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОБСТАВИН, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Катерина Шевчишена

аспірантка Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-7768-845X

kateryna_shevchyshena@ukr.net

Анотація. У статті розглянуто основні аспекти початкового етапу розслідування воєнних злочинів в Україні під час чого слідчий встановлює та досліджує всі обставини кримінально-правового та кримінально-процесуального значення. На основі слідчо-судової практики встановлені основні джерела отримання інформації про вчинення воєнного злочину: заяви і повідомлення, що надійшли від громадян (свідків, очевидців, потерпілих); матеріалів правоохоронних органів, військовослужбовців ЗСУ, громадської об'єднань та правозахисних організацій, ЗМІ, мережі Інтернет, публікацій мас-медіа, з матеріалів розслідувань, що виділені з інших кримінальних проваджень. Аргументовано, окремі відомості на початковому етапі розслідування воєнних злочинів в Україні встановлюються через збирання первинної інформації, що полягають у встановленні очевидців, свідків та потер-

пілих, з первинним отриманням від них відомостей щодо події воєнного злочину, огляд місця події, відпрацювання прилеглої території на факт слідової картини (встановлення слідів), встановлення особи злочинця та його подальший розшук.

Ключові слова: кримінальне провадження, розслідування, воєнні злочини, обставини, що підлягають встановленню, слідчий.

Актуальність теми. З 2014 року в Україні триває збройна агресія російської федерації, яка з 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабну. У різні історичні періоди розвитку Україна стикалася із ситуаціями, які є невідвладними: війна, збройні конфлікти, загрози конституційному ладу, пандемії та епідемії, стихійні лиха, техногенні аварії та катастрофи та ін. надзвичайні ситуації, які у випадках масштабності обумовлюють введення надзвичайних правових режимів. Вони створюють особливі умови для діяльності органів державної влади, правоохоронних органів та більшості державних і суспільних інституцій, а обмеження прав і законних інтересів осіб стає вимушеною необхідністю для подолання їх наслідків та нормалізації життєво важливих сфер. У таких умовах вирішується складне питання щодо забезпечення розумного балансу державних та суспільних інтересів і створення гарантій прав і законних інтересів особи як найвищої соціальної цінності в умовах їх вимушеного обмеження (Тетерятник, 2022: 244). Отже, з моменту неспровокованого повномасштабного вторгнення воєнні злочини РФ знаходяться у фокусі уваги українських правоохоронців, суддів та вчених-юристів. Це обумовлюється їх тяжкістю, резонансністю, значною кількістю, специфікою та ін. Попри значну кількість наукових та практичних напрацювань, пов'язаних із досліджуваною проблематикою, розвиток наукових досліджень у цій сфері, надбання практики обумовлюють можливість систематичного переосмислення проблематики, пов'язаної з розслідуванням воєнних злочинів (Тетерятник, 2023: 686).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розслідування воєнних злочинів в Україні потребує особливої уваги й особливих підходів як з боку вчених, так і практичних працівників (Sevruk, 2016: 80). Це і зумовлює підвищення наукового інтересу до вивчення даної проблеми та заходів щодо її подолання не тільки з боку юристів, кримінологів, політологів, психологів, істориків (Павленко, 2013: 374) та інших. Окремими питаннями визначення обставин, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів в Україні займалися такі вчені: Ю.І. Азаров, Ю.В. Біла, Р.І. Благута, Є.В. Бондаренко, О.А. Вакулік, І.В. Гловюк, М.С. Горин, А.В. Іщенко, І.Л. Калімбет, Є.Г. Коваленко, О.В. Ковальова, М.В. Кривонос, П.М. Кубрак, А.І. Кунтій, М.З. Луців, Ю.М. Одажиу, Ю.В. Орлов, С.О. Павленко, О.О. Подобний, О.В. Пчеліна, В.В. Пясковський, В.Г. Севрук, Р.І. Сибірня, І.С. Сиводед, Т.І. Синоверська, А.І. Синоверський, О.В. Таран, О.С. Тарасенко, Г.К. Тетерятник, В.В. Тіщенко, Р.П. Чича, Ю.М. Черноус та ін.

Метою статті є визначення обставин, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку із чим погодимося та зазначимо, що завданнями початкового етапу розслідування, як зазначає Є. Г. Коваленко, є швидке встановлення наявності або відсутності достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, а також обставин, що виключають кримінальне провадження, у зв'язку з чим вся робота на цій стадії спрямовується на збирання фактичних даних, які в подальшому має бути визнано достатніми для прийняття процесуального рішення (Коваленко, 2011; Сиводед, 2020). Отже, коло обставин, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів в Україні повинні розглядатися не в межах криміналістичної характеристики злочину, яка в основному описує його типові властивості й ознаки, а окремо. Обставини, що підлягають встановленню, на відміну від криміналістичної характеристики злочинів, інтегрують у собі властивості правової сутності злочину. Це дає змогу виділити з усіх подій і діянь ті, які наділені ознаками кримінально-правового, юридично значущого характеру (суспільна небезпека, протиправність, винність) і дати їм правильну кримінально-правову оцінку (Тіщенко, 2007; Луців, 2020).

Як слушно також зазначає О.В. Таран, що основою практичного підходу до побудови предмету доказування у кримінальному провадженні є перелік обставин, які визначено у ст. 91 КПК України та особливості конкретного кримінального правопорушення. Таким чином, коло обставин, які підлягають доказуванню у будь-якому кримінальному провадженні – це результат поєднання об'єктивних (правова регламентація) та суб'єктивних (обставини конкретного правопорушення) чинників (Таран, 2022: 413-414). На думку А.І. Кунтія, найважливіші і найбільш загальні з таких обставин закріплені в ст. 91 КПК України, але перелік цих обставин не враховує особливості різновидів і груп злочинів, змісту складу злочинів, різнобічних відомостей про особи злочинця і потерпілого, інших факторів. Тому формування обставин, що підлягають встановленню, зумовлено трьома чинниками: предметом доказування (ст. 91 КПК України), кримінально-правовою та криміналістичною характеристиками певного кримінального правопорушення. При цьому обставини, що підлягають доказуванню, відображені в нормах чинного КПК та є визначальними, базовими для всіх злочинних діянь без винятку, а також для криміналістичної методики розслідування, тому мають неабияке значення (Кунтій, 2016: 80-81).

Як справедливо зазначають науковці: «Отже, предмет доказування по воєнним злочинам є, по суті, двоелементним: (1) перший елемент є загальним і включає у себе обставини, передбачені ст. 91 КПК України, проміжні та допоміжні факти, залежно від процесуальної ситуації та специфіки кримінального провадження; (2) другий елемент є контекстуальним (спеціальним), який зумовлює специфіку складу злочину по усіх його складових (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона). Ці елементи мають прямий

та зворотній взаємозв'язок, зважаючи на залежність ідентифікації контекстуальних елементів від загальних обставин вчиненого діяння та специфіку оцінки об'єктивної сторони в умовах збройного конфлікту» (Глобук, Тетерятник, 2022: 396; Тетерятник, Бех, Одажиу, 2023: 687).

Проте обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, мають бути не просто встановлені, а підкріплені системою належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів, які вказували б на їх незаперечність. Обставини, що підлягають встановленню, – це криміналістична категорія, яка позначає обставини, що слід не просто визначити, розпізнати за певними ознаками, а й виявити, розкрити як щось переважно приховане (Пчеліна, 2017; Черноус, Синоверська, 2022). Дії слідчого будь-якого правоохоронного органу (НП, ДБР та СБУ), з яких розпочинається початок досудового розслідування воєнних злочинів це передусім невідкладна перевірка заяви чи повідомлення про вчинений такий злочин. Такі дії спрямовані на встановлення обставин, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів в Україні, які визначені ст. 91 КПК України.

Отже, прокурор / слідчий вносить відомості до ЄРДР і розпочинає досудове розслідування кримінального провадження за фактом вчиненого злочину після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (Тренінговий центр прокурорів України, 2023). На основі слідчо-судової практики встановлені джерела отримання інформації про вчинення воєнного злочину: заяви і повідомлення, що надійшли від громадян (свідків, очевидців, потерпілих); матеріалів правоохоронних органів (НПУ, СБУ, ДБР, ОГПУ), військовослужбовців ЗСУ, громадської об'єднань та правозахисних організацій, ЗМІ, мережі Інтернет, публікацій мас-медіа, з матеріалів розслідувань, що виділені з інших кримінальних проваджень.

При цьому особливу увагу слід приділити дослідженню відомостей з таких основних груп джерел значущої інформації про воєнні злочини: особистісних джерел (показань свідків, потерпілих, підозрюваних (полонених) про обставини подій); речових джерел (матеріальної обстановки, місць руйнувань, залишеної техніки, речей, зброї, боєприпасів, вибухонебезпечних предметів, трупів з ознаками насильницької смерті; слідів біологічного походження у випадках вчинення катувань, звалтувань, вбивств; матеріалів та речовин, що засвідчують факти застосування забороненої зброї, факти забруднення екосистеми небезпечними речовинами тощо); цифрових джерел (матеріалів фото-, відеофіксації місць подій, даних електронних комунікацій, відомостей геолокацій засобів, оснащених GPSмодулями, даних отриманих в з відкритих джерел тощо); документальних джерел (протоколів, розпоряджень, наказів, планів проведення військових операцій, замовлень на постачання, особистих документів комбатантів, фінансових та звітних документів тощо) (Дуфенюк, 2022: 372; Кривонос, 2023: 55). Джерелом інформації про кримінальні правопорушення та інші події, зокрема, є: 1) заяви (повідомлення) осіб, що надходять до органу (підрозділу) поліції, особи, уповноваженої на здійснення досудового розслідування, або службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв (повідомлень); 2) самостійно виявлені слідчим або іншою посадовою особою органу поліції з будь-якого джерела обставини кримінального правопорушення; 3) повідомлення осіб, котрі затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні; 4) інше (Вакулік, Азаров, 2015: 17; Ковальова, 2023: 61–62).

Збирання інформації про воєнні злочини здійснюється під час: роботи СОГ на місцях подій, виявлення місць розташування камер відеоспостереження та аналізу записів з них; опитування та допиту потерпілих та свідків таких злочинів; проведення відео- та фотофіксації наслідків вчинених злочинів з подальшим аналізом відзнятих матеріалів (здійсненням оглядів фото та відео матеріалів, супутникових знімків та відео з дронів на предмет фіксації факту знищення та пошкоджених будівель та цілих населених пунктів, встановлення місць масових поховань, оцінки обстановки у населеному пункті); проведення комплексу судових експертиз; опитування військовослужбовців, свідків та потерпілих, під час їх евакуації та переміщення в безпечні регіони держави (з фіксацією їхніх контактних та паспортних даних, місць куди вони планують їхати для можливості виклику на допит); моніторингу даних з різних, у тому числі, відкритих джерел на предмет виявлення відомостей про вчинення воєнних злочинів (самостійно або у співпраці з аналітичними центрами, наприклад, Експертним центром з прав людини) (Кривонос, 2023: 54–55).

Відповідно важливо виокремлювати обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування, в окремій криміналістичній методиці, оскільки це дає можливість визначити оптимальну систему слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до слідчої ситуації; визначити пріоритетні напрями роботи слідчих та оперативних підрозділів щодо отримання фактичних даних й орієнтуючої інформації; сформулювати перелік судових експертиз, які мають бути призначені під час досудового розслідування; скласти перелік осіб, що підлягають обов'язковому допиту під час розслідування; висунути чіткі версії та розробити алгоритми їх перевірки тощо (Калімбет, 2017; Бондаренко, 2022: 22).

Обставини, що становлять предмет доказування під час розслідування воєнних злочинів в Україні можуть бути: обставини, що входять у предмет доведення; обставини, необхідні для досягнення проміжної мети розслідування; обставини, за допомогою яких виявляються докази; обставини, знання яких необхідне для перевірки й оцінки доказів; обставини, які, не маючи доказового значення, можуть відігравати тактичну роль (Тіщенко, Подобний, 2022: 121). Є очевидним, що під час збройного конфлікту можуть виникати певні труднощі, пов'язані з доступом до доказів, їх збереженням, транспортуванням; доступом до потерпілих

і свідків, проведенням допитів; триваючими бойовими діями та низьким рівнем безпеки співробітників, які проводять розслідування. Незважаючи на ці та інші перешкоди, слід враховувати всі обставини і шукати альтернативні варіанти (Козьменко, Лебідь, Крапивін, Войнова, 2023).

У зв'язку із чим Пчеліна О.В. (Пчеліна, 2020) зазначає, що найбільш поширеним підходом до систематизації обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, є той, який полягає у використанні елементів предмета доказування та складу злочину, описаного в кримінальному законі. З урахуванням вказаних елементів В.В. Тіщенко (Тіщенко, 2003), досліджуючи теоретичні основи планування й організації розслідування корисливо-насильницьких злочинів, виділив і згрупував обставини, що підлягають встановленню, на: 1) обставини, пов'язані з подією злочину (наявність певної події; спосіб заволодіння майном; знаряддя та засоби, час, місце та інші умови вчинення злочину; наявність чи відсутність проникнення в житло, приміщення чи інше сховище); 2) обставини, пов'язані з об'єктом злочину: предмет злочинного посягання (найменування викраденого майна, його кількість, власності, вартість); хто є потерпілим і цивільним позивачем; 3) обставини, пов'язані з особами, які вчинили злочин: персоналіфічні дані; дані, що мають кримінально-правове значення; дані, що характеризують групу осіб, яка вчинила злочин чи займалася корисливо-насильницькою діяльністю; 4) обставини, які визначають винність обвинуваченого, злочинну мету, підтверджують його корисливий мотив; 5) обставини, що належать до наслідків злочину: ступінь здійснення задуманого злочину; факт вилучення майна; наявність, характер і тяжкість тілесних ушкоджень, що заподіяні потерпілому, або факт його смерті; характер і розмір заподіяної шкоди; доля викраденого майна на момент розкриття злочину (Пчеліна, 2020; Тіщенко, 2003; Павлюк, 2023).

Отже, слід констатувати наявність спеціального предмету доказування у категоріях проваджень щодо воєнних злочинів, специфіка якого обумовлена, по-перше, особливостями кваліфікації, яка є нестандартною, з урахуванням КК України, яка відсилає до норм міжнародних договорів та включає широке коло діянь, які можуть бути віднесені до воєнних злочинів виключно за доведеності контекстуальних обставин. По-друге, необхідність встановлення контекстуальних обставин кримінального правопорушення, які знаходяться у причинно-наслідковому зв'язку з іншими елементами предмету доказування, впливає на особливості здійснення самого доказування. Зокрема, перелік питань, які мають ставитися під час допитів, речі і документи, які мають вилучатися під час огляду, обшуку, особливості проведення огляду та слідчого експерименту, який проводиться на місцевості, отримання інформації з відкритих джерел та ін. (Глов'юк, Тетерятник, 2022: 397).

Тому, враховуючи вище викладене, вважаємо, що обставини, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів, доцільно об'єднати у п'ять груп: 1. обставини, характеризують подію вчинення воєнного злочину (правої кваліфікації), предмет, час та місце, спосіб та засоби вчинення злочину, відомості про сліди злочину; 2. обставини про особу потерпілого, свідків, очевидців, особи заявника; 3. обставини про особу злочинця; 4. обставини про умисел, мотив та мету вчинення воєнного злочину; 5. інші обставини (вид і розмір шкоди, завданої шкоди, обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання (ст. ст. 66, 67 КК України)).

1. Встановлення події: незаконного позбавлення волі або викрадення людини (незаконне позбавлення волі цивільних осіб, катування (тортури), нелюдське поводження, захоплення заручників, залучення до примусових робіт, примусове переміщення та депортація), умисного вбивства (заподіяння смерті людині або декільком людям відразу), нанесення тяжких тілесних ушкоджень, крадіжок, грабежів, розбійних нападів, вимагань, зґвалтувань і сексуального насильства, пов'язаного з війною, незаконного виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівок, наркотичних засобів або психотропних речовин, документів, печаток, артилерійські обстріли та мінування, порушення законів та звичаїв війни, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, колабораційна діяльність, державна зрада, диверсія, терористичний акт, факти воєнних злочинів проти довілля та інші злочинні діяння військовослужбовцями РФ. А також встановлення обставини про подію вчинення вище вказаних видів воєнного злочину, що включають в себе такі відомості про предмет, час та місце, відомості про спосіб вчинення злочину, відомості про засоби вчинення, відомості про сліди злочину.

Отже, що з'ясовуючи обставини, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів в Україні, слід наголосити на предметі злочинного посягання, який включає в себе будь-які об'єкти матеріального світу, а саме: державне та приватне майно, життя і здоров'я громадян, свобода їхнього пересування; воля, честь і гідність особи, статевая свобода та статевая недоторканність, довілля, національна безпека, мир, безпека людства та міжнародного правопорядку тощо. У зв'язку із чим, слід відмітити, що оцінити вартість предмету злочинного посягання іноді зовсім неможливо, так як здебільшого предмет має значну матеріальну цінність (наприклад, як життя людини та релігійні та культурні цінності, які є всесвітньою спадщиною).

Наприклад, унаслідок збройної агресії РФ від екоциду найбільш постраждали Дніпропетровська, Харківська, Миколаївська, Донецька та Запорізька області. Вони перебувають під постійними обстрілами, атаками. За оцінкою Рахункової палати, від початку повномасштабної війни російська федерація завдала довілля Україні збитків на суму понад 1,35 трильйона гривень. Утім – це лише цифри. За ними сотні тисяч квадратних кілометрів зруйнованих ґрунтів та понівечених земель, лісових пожеж та викидів в атмосферу отруйних речовин, знищення тварин, змінення міграційних шляхів птахів тощо (сайт *Укрінформ*, 2023).

Відповідно подія злочину відбувається в певних умовах, місці та часі. Сукупність цих умов у криміналістиці називають «обстановка злочину». Обстановка вчинення злочину має важливе значення для практичної, дослідницької діяльності криміналістичної спрямованості та визначає коло обставин, що підлягають доказуванню (Бондаренко, 2022: 24).

Час і місце належать до переліку обставин, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів. Їх визначають злочинці залежно від того, яку мету вони переслідують, який обирають спосіб і як складаються обставини. Дані про час учинення злочину дають змогу оцінити обставини злочинної події (Бондаренко, 2022: 24).

Способи учинення злочину, залежать від вчиненого воєнного злочину. Але наведемо найбільш розповсюджені із них; вбивства, поневолення, виселення, інші масові грубі порушення основоположних прав і свобод людей на тимчасово окупованих територіях – жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; розграбування національних цінностей на окупованій території; розграбування державного майна та цивільних осіб; залучення цивільного населення до примусових робіт.

Окремо слід зосередити увагу на таких засобах, як звичайна зброя, так і зброя масового ураження, що призводить до тяжких наслідків та ушкоджень як інфраструктури держави, так і масових загибелі цивільного населення.

2. Обставини про особу потерпілого, свідків, очевидців, особи заявника. Загальні відомості, що підлягають встановленню відомостей про особу потерпілого (их), свідків; необхідно встановити їх кількість; вихідні дні (громадянство (відсутність громадянства держави-противника), національність, стать, вік, місце та період проживання (окупована, деокупована і не окупована територія), місце роботи, відомості щодо зайняття громадською та політичною діяльністю, належність до збройних формувань Збройних Сил України (чи є комбатантом, якщо так то отримати довідкову інформація (документи) від Збройних Сил України про таку особу).

Як слушно зазначає, О.С. Тарасенко, що особи, які можуть мати інформацію про факти злочинної діяльності: яким можуть бути відомі певні обставини вчинення кримінальних правопорушень (наприклад, з числа осіб, які були присутні при вчиненні кримінального правопорушення) і яких у подальшому можна розглядати як свідків (наприклад, які були присутні при певних діях, але не були обізнані з цим фактом) (Тарасенко, 2021).

3. Обставини про особу злочинця. Загальні відомості, що підлягають встановленню відомостей про особу злочинця (ів), вихідні дні (громадянство, національність, стать, вік, місце проживання, місце роботи, відомості щодо зайняття громадською та політичною діяльністю, належність до збройних формувань рф, кількість осіб, що брали участь у реалізації злочинних дій або окремих етапів, розподіл ролей у механізмі злочину між військовослужбовцями рф, хто запропонував вчинити злочин певним способом, наявність злочинного досвіду тощо.

Так, при здійсненні кримінального провадження, дізнання та розгляді кримінального провадження в суді підлягають доказуванню персонографічні дані особи, дані суспільного та соціально-побутового характеру, дані про антисоціальну поведінку та факти злочинної діяльності, дані про стан здоров'я та психологічні якості, інші дані, що необхідні для ефективного розслідування кримінального правопорушення, встановлення причин і умов, які сприяли його вчиненню (Чича, 2022: 424). На сьогодні виділяють два види спеціальних суб'єктів воєнних злочинів: бойові суб'єкти (бойові учасники збройного конфлікту – комбатанти) та суб'єкти забезпечення окупації (Орлов, 2023: 58).

Збір вищезазначеної інформації стосовно осіб, які є військовослужбовцями країни-агресора, або осіб які воюють у складі приватних військових компаній може викликати труднощі, пов'язані з ускладненням, а інколи і закритим доступом до таких даних з боку слідчого, який здійснює кримінальне провадження. Зрозуміло, що доступ до офіційних джерел персоніфікованої інформації про особу обмежений. Наприклад, немає можливості отримувати дані про судимості такої особи, випадки притягнення до відповідальності, відомості про хвороби, перебування на обліку в тих чи інших медичних установах тощо. Можливість отримувати відомості про особу з її місця проживання та від її оточення також обмежена (Чича, 2022: 424).

Сучасний підхід до збору інформації про особу підозрюваного (обвинуваченого) вимагає широкого використання електронних баз інформації, соціальних мереж, спеціалізованих інтернет-ресурсів, відеоматеріалів з приватних та суспільних джерел, аудіозаписів перехоплених розмов, для отримання необхідних даних. Наприклад, ГО «Антикорупційний штаб», та журналістський проект «Слідство.Інфо» створили онлайн-реєстр, що містить персональні дані військових російської армії, ідентифікованих осіб полонених росіян, а також вбитих під час війни в Україні росіян. У реєстрі можна знайти докази присутності в Україні. За допомогою Реєстру російських воєнних злочинців вже зібрано інформацію про 150 тисяч військових російської армії. Крім цього окремі дані про особу дає можливість зібрати електронна база даних «Йши своих», яка дозволяє встановити контакт з родичами підозрюваного військового країни-агресора і за умови співпраці, отримати від них електронні копії документів, інформацію, що характеризує особу (Чича, 2022: 425).

4. Обставини про умисел, мотив та мету вчинення воєнного злочину.

Встановлюється форма вини військовослужбовця, чи виконавець усвідомлював фактичні обставини, що вказували на незаконні військові дії на території України, наявність прямого умислу в діях військовослужбовця, коли виник умисел на вчинення злочину. Важливо встановити у процесі доказування наявність у діях військовослужбовця ще двох обов'язкових елементів – мети та мотиву вчинення злочину, а саме вчинення воєнного злочину у формі віддання наказу військовим начальником, вчинені з корисливих мотивів, помсти, заздрощів, здійснював злочинні дії в інших особистих інтересах, чи усвідомлював військовослужбовець рф, що своїми діями, спричиняв тяжкі наслідки.

Обставини, що вказують на обізнаність винного з такими фактами: 1. Фактом знаходження у складі збройного формування рф на конкретній території України. 2. Фактом існування бойових сутичок (дій) збройних формувань рф та України. 3. Фактом підпорядкування винного військовому чи окупаційному командуванню/керівництву рф (Кривонос, 2023).

5. Інші обставини (вид і розмір шкоди, завданої шкоди, обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання (ст. ст. 66, 67 КК України).

Під час розслідування умисних вбивств військовослужбовців, за вимогами КПК, у процесі допиту підлягають з'ясуванню такі обставини: факт учинення вбивства військовослужбовця; причини й обставини, які цьому сприяли; особи, які відповідали за дотримання проведення конкретної антитерористичної операції; можливість відвернення (запобігання) настання шкідливих наслідків від учиненого умисного вбивства військовослужбовців у період або після бойових дій (Сиводед, 2020: 95).

Окрема увага має приділятися встановленню контекстуальних обставин, у випадку надходження в умовах збройного конфлікту заяв про безвісне зникнення людини. Під час допиту свідків у таких категоріях провадження обставини зникнення особи, її приналежність до збройних сил, військових формувань, зв'язки з ними, перебування на певній території таких сил та ін. повинні бути встановлені та детально описані (Гловюк, Тетерятник, 2022: 397).

Щоб надати належну оцінку задокументованим злочинам, наприклад актам сексуального насильства, вчиненого під час збройного конфлікту, як воєнного злочину, потрібно акцентувати увагу на наявності таких елементів: дії (що саме було вчинено), обставин (у якому контексті дії вчинено) та режиму відповідальності – як було вчинено злочин (яка роль ймовірного злочинця у вчиненні сексуального насильства). Саме ці дані можна встановити, допитавши потерпілого на початковому етапі досудового розслідування та зібравши інші докази протягом усього періоду проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні (Кривонос, 2023: 122).

Підсумовуючи вище вказане необхідно погодитися з І. С. Сиводедом, що свавілля та беззаконня на окупованій території сприяли вчиненню військами агресора низки кримінальних правопорушень, у тому числі зґвалтувань та сексуального насильства проти цивільного населення, нерідко вони пов'язані з умисними вбивствами з метою приховати усі сліди вчинених злочинів. Кожен такий факт підлягає правовій оцінці після деокупації відповідної території. Разом з тим незнання тактики слідчих (розшукових) дій та специфіки їх проведення, а також в результаті спливу часу втрачаються важливі докази або їм надається неправильна оцінка, що ускладнює розслідування злочинів цієї категорії. В умовах дії воєнного часу фіксація та документування таких фактів, ідентифікація винних осіб, встановлення усіх жертв та обставин вчинених злочинів, є важливою передумовою для їх ефективного розслідування та розкриття (Сиводед, 2023: 459). Отже, визначений і запропонований нами перелік обставин, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів має першочергове значення у практичній діяльності прокурорів, слідчих НП, СБУ, ДБР при розслідуванні злочинів цієї категорії, оскільки знання про них допомагатиме вибудовувати обґрунтовані слідчі ситуації і версії й ефективно подальшому плануванню щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування воєнних злочинів України (Воєвода, 2013).

Висновок. На основі аналізу поглядів науковців та вивченні слідчо-судової практики правоохоронних органів здійснено характеристику обставин, що підлягають встановленню та доказуванню під час досудового розслідування воєнних злочинів, а саме: обставин, що характеризують подію вчинення воєнного злочину (правової кваліфікації), предмет, час та місце, спосіб та засоби вчинення злочину, відомості про сліди злочину; обставини про особу потерпілого, свідків, очевидців, особи заявника; обставини про особу злочинця; обставини про умисел, мотив та мету вчинення воєнного злочину; інших обставини (вид і розмір шкоди, завданої шкоди, обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання (ст. ст. 66, 67 КК України). Розроблено та запропоновано типову програму питань, що мають бути послідовно вирішені органами досудового розслідування для встановлення обставин вчинення воєнних злочинів.

Список використаних джерел:

1. Sevruck, V. (2016). Ethnic crime in Ukraine. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України*. 2016. № 1 (11). С. 73–83.
2. Бондаренко Є.В. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 21–27.
3. Вакулік О.А., Азаров Ю.І. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2015. 184 с.
4. Воєвода А. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про порушення правил водіння або експлуатації військових машин. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 1. С. 122–126.
5. Гловюк І.В., Тетерятник Г.К. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів: предмет доказування sui generis. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 394–398.
6. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369–374.
7. Калімбет І.Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 214 с.
8. Коваленко Є.Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : монографія. К. : ЮрІнком Інтер, 2011. 444 с.

9. Ковальова О.В. Організація початкового етапу розслідування незаконного поведіння зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1(5). С. 60–65.
10. Козьменко А., Лебідь В., Крапивін Є., Войнова Н. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики. Київ. 2023. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf.
11. Кривонос М. Individual work with the victim of a criminal offense under the conditions of the state of martial. *SWorldJournal*, 2023. № 3(21-03), pp. 118–124.
12. Кривонос М.В. Окремі напрями взаємодії правоохоронних органів під час встановлення обставин вчинення воєнних злочинів. *Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 14 квітня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 52–56.
13. Кунтій А.І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 227 с.
14. Луців М.З. Особливості предмета доказування під час досудового розслідування ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2020. Вип. 60. С. 172–176.
15. Орлов Ю.В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
16. Особливості розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту : пам'ятка. Тренінговий центр прокурорів України. 2023. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/1/5/3/6/6/8/document-20.pdf>.
17. Павленко С.О. Основні етапи боротьби з хабарництвом: історичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. Вип. 2 (87). С. 373–382.
18. Павлюк О. Окремі аспекти огляду місця події під час розслідування насильницьких злочинів, вчинених відносно осіб похилого віку. *Věda a perspektivy*. № 4(23). 2023. С. 137–151.
19. Прокуратура розслідує 10 кримінальних справ про екоцид унаслідок російської агресії. *Укрінформ*. 2023. URL: <https://bit.ly/3JvP5v9>.
20. Пчеліна О.В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2(31). С. 187–190.
21. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 568 с.
22. Сиводед І.С. Особливості допиту свідків та підозрюваних осіб у злочинах, пов'язаних з умисними вбивствами військовослужбовців під час проведення бойових дій. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. № 6. Т. 31 (70). С. 94–98.
23. Сиводед І.С. Протидія сексуальному насильству цивільного населення збройними силами російської федерації в період військових дій на окупованій території України. *The 1st International scientific and practical conference "European scientific congress" (February 20-22, 2023)* Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. С. 459–465.
24. Таран О.В. Обставини, які підлягають доказуванню під час розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 413–416.
25. Тарасенко О.С. Теорія та практика протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 426 с.
26. Тетерятник Г.К. Окремі нормативно-правові аспекти діяльності державних органів, що здійснюють кримінальне провадження, в умовах воєнного стану. *Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір* : матеріали науково-практичного онлайн-заходу. 29 квітня 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. С. 244–245.
27. Тетерятник Г.К., Бех О.В., Одажиу Ю.М. Розслідування воєнних злочинів: окремі теоретико-прикладні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 686–688.
28. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2003. 51 с.
29. Тіщенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.
30. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Одеська національна юридична академія ; Фенікс, 2007. 260 с.
31. Чича Р.П. Особливості вивчення особи підозрюваного під час розслідування кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку . *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 423–425.
32. Черноус Ю., Синоверська Т. Криміналістична методика розслідування жорстокого поведіння з тваринами : монографія. Київ : Право, 2022. 248 с.

References:

1. Sevruc, V. (2016). Ethnic crime in Ukraine [Ethnic crime in Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy*. № 1 (11). pp. 73–83. [in Ukrainian].
2. Bondarenko, Ye.V. (2022). Obstavyyny, shcho pidliahaiut vstanovlenniu na pochatkovomu etapi rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh z terorystychnoiu diialnistiu [Circumstances to be established at the initial stage of the investigation of crimes related to terrorist activities]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 3. pp. 21–27. [in Ukrainian].

3. Vakulik, O.A., Azarov, Yu.I. (2015). Pochatok dosudovoho rozsliduvannya u kryminalnomu provadzhenni : navchalnyi posibnyk [The beginning of a pre-trial investigation in criminal proceedings: a study guide]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 184 p. [in Ukrainian].
4. Voievoda, A. (2013). Obstavyny, shcho pidliahaiut vstanovlenniu u kryminalnykh provadzhenniakh pro porushennia pravyl vodinnia abo ekspluatatsii viiskovykh mashyn [Circumstances to be established in criminal proceedings on violation of driving rules or operation of military vehicles]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 1. pp. 122–126. [in Ukrainian].
5. Hloviuk, I.V., Teteriatnyk, H.K. (2022). Kontekstualni elementy u provadzhenniakh shchodo voiennykh zlochyniv: predmet dokazuvannya sui generis [Contextual Elements in War Crimes Proceedings: The Subject of Sui Generis Evidence]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6. pp. 394-398. [in Ukrainian].
6. Dufeniuk, O.M. (2022). Rozsliduvannya voiennykh zlochyniv: lohistychni, kryminalistychni ta sudovo-medychni pytannia [Investigation of war crimes: logistical, forensic and forensic issues]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4. pp. 369–374. [in Ukrainian].
7. Kalimbet, I.L. (2017). Rozsliduvannya hrupovykh koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv nepovnotnikh [Investigation of group selfish and violent crimes by minors]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Odesa, 214 p. [in Ukrainian].
8. Kovalenko, Ye.H. (2011). Naukovi zasady kryminalno-protsesualnogo dokazuvannya: monohrafiia [Scientific principles of criminal procedural evidence: monograph]. K. : YurInkom Inter, 444 p. [in Ukrainian].
9. Kovalova, O.V. (2023). Orhanizatsiia pochatkovoho etapu rozsliduvannya nezakonnoho povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy prypasamy, vybukhovymy rehovynamy ta vybukhovymy prystroiamy [Organization of the initial stage of the investigation into the illegal handling of weapons, ammunition, explosives and explosive devices]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*. № 1(5). pp. 60–65. [in Ukrainian].
10. Kozmenko, A., Lebid, V., Krapyvin, Ye., Voinova, N. (2023). Mizhnarodni zlochyny v Ukraini: ohliad natsionalnogo rozsliduvannya ta sudovoi praktyky [International crimes in Ukraine: an overview of national investigation and judicial practice]. Kyiv. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf. [in Ukrainian].
11. Kryvonos, M. (2023). Individual work with the victim of a criminal offense under the conditions of the state of martial [Individual work with the victim of a criminal offense under the conditions of the state of martial]. *SWorldJournal*, № 3(21-03), pp. 118–124. [in Ukrainian].
12. Kryvonos, M.V. (2023). Okremi napriamy vzaiemodii pravookhoronnykh orhaniv pid chas vstanovlennia obstavyn vchynennia voiennykh zlochyniv [Separate areas of interaction of law enforcement agencies when establishing the circumstances of the commission of war crimes]. *Aktualni pytannia diialnosti pidrozdiliv kryminalnoi politsii: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kropyvnytskyi, 14 kvitnia 2023 roku)*. Kropyvnytskyi: DonDUVS, pp. 52–56. [in Ukrainian].
13. Kuntii, A.I. (2016). Metodyka rozsliduvannya umysnogo vbystvva, vchynenoho v stani sylnoho dushevnoho khvyliuvannya : monohrafiia [Methodology of the investigation of intentional murder committed in a state of strong mental excitement: monograph]. Lviv : LvDUVS, 227 p. [in Ukrainian].
14. Lutsiv, M.Z. (2020). Osoblyvosti predmeta dokazuvannya pid chas dosudovoho rozsliduvannya ukhylennia vid viiskovoi sluzhby shliakhom samokalichennia abo inshym sposobom [Peculiarities of the subject of proof during the pre-trial investigation of evasion of military service by self-mutilation or other means]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*, Vyp. 60. pp. 172–176. [in Ukrainian].
15. Orlov, Yu.V. (2023). Zlochynnist i protydiia yii v umovakh viiny: kryminalno-pravovyi ta kryminolohichni vymiry : monohrafiia [Crime and its counteraction in the conditions of war: criminal law and criminological dimensions: monograph]. Kharkiv : Pravo, 252 p. [in Ukrainian].
16. Osoblyvosti rozsliduvannya faktiv seksualnogo nasylstva v umovakh zbroinoho konfliktu : pamiatka [Peculiarities of the investigation of facts of sexual violence in the conditions of armed conflict: memo]. *Treninohovy tseentr prokuroriv Ukrainy*. 2023. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/1/5/3/6/6/8/document-20.pdf>. [in Ukrainian].
17. Pavlenko, S.O. (2013). Osnovni etapy borotby z khabarnyctvom: istorychnyi aspekt [The main stages of the fight against bribery: a historical aspect]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. Vyp. 2 (87). pp. 373–382. [in Ukrainian].
18. Pavliuk, O. (2023). Okremi aspekty ohliadu mistsia podii pid chas rozsliduvannya nasylnytskykh zlochyniv, vchynenykh vidnosno osib pokhyloho viku [Certain aspects of the inspection of the scene during the investigation of violent crimes committed against the elderly]. *Veda a perspektyvy*. № 4(23). pp.137-151. [in Ukrainian].
19. Prokuratura rozsliduie 10 kryminalnykh sprav pro ekotsyd unaslidok rosiiskoi ahresii [The prosecutor's office is investigating 10 criminal cases of ecocide as a result of Russian aggression]. *Ukrinform*. 2023. URL: <https://bit.ly/3JvP5v9>. [in Ukrainian].
20. Pchelina, O.V. (2020). Obstavyny, shcho pidliahaiut ziasuvanniu pid chas rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen, i yikhnje mistse u strukturi okremoi kryminalistychnoi metodyky [Circumstances to be ascertained during the investigation of criminal offenses and their place in the structure of a separate forensic methodology]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. № 2(31). pp. 187–190. [in Ukrainian].
21. Pchelina, O.V. (2017). Teoretychni zasady formuvannya ta realizatsii metodyky rozsliduvannya zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti [Theoretical foundations of the formation and implementation of crime investigation methods in the field of official activity]: dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv, 568 p. [in Ukrainian].
22. Syvodied, I.S. (2020). Osoblyvosti dopytu svidkiv ta pidozriuvanykh osib u zlochynakh, poviazanykh z umysnymy vbystvamy viiskovosluzhbovtiv pid chas provedennia boiovykh dii [Peculiarities of questioning witnesses and suspects in crimes related to the intentional killing of servicemen during hostilities]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky*. № 6. T. 31 (70). C. 94–98. [in Ukrainian].

23. Syvodied, I.S. (2023). Protydiia seksualnomu nasylstvu tsyvilnoho naselennia zbroinymy sylamy rosiiskoi federatsii v period viiskovykh dii na okupovanii terytorii Ukrainy [Combating sexual violence against the civilian population by the armed forces of the Russian]. *The 1st International scientific and practical conference "European scientific congress"* (February 20-22, 2023) Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. pp. 459–465. [in Ukrainian].
24. Taran, O.V. (2022). Obstavyny, yaki pidlihaiut dokazuvanniu pid chas rozsliduvannia porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny [Circumstances to be proven during the investigation of violations of the laws and customs of war]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 7. pp. 413–416. [in Ukrainian].
25. Tarasenko, O.S. (2021). Teoriia ta praktyka proty dii kryminalnym pravoporushenniam, poviazanym z obihom protypravnoho kontentu v merezhi Internet: monohrafiia [Theory and practice of combating criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet: monograph]. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 426 p. [in Ukrainian].
26. Teteriatnyk, H.K. (2022). Okremi normatyvno-pravovi aspekty diialnosti derzhavnykh orhaniv, shcho zdiisniuiut kryminalne provadzhennia, v umovakh voiennoho stanu [Separate regulatory and legal aspects of the activity of state bodies conducting criminal proceedings under martial law]. *Naukovi problemy zaprovadzhennia pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini: suchasnyi vymir: materialy naukovo-praktychnoho onlain-zakhodu*. 29 kvitnia 2022 r. Odesa: ODUVS, pp. 244–245. [in Ukrainian].
27. Teteriatnyk, H.K., Bekh, O.V., Odazhyu, Yu.M. (2023). Rozsliduvannia voiennykh zlochyniv: okremi teoretyko-prykladni pytannia [Investigation of war crimes: separate theoretical and applied issues]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 6. pp. 686–688. [in Ukrainian].
28. Tishchenko, V.V. (2003). Kontseptualni osnovy rozsliduvannia koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv [Conceptual foundations of the investigation of selfish and violent crimes]: avtoref. dys. d-ra yuryd. nauk: spets. 12.00.09. Kh. 51 p. [in Ukrainian].
29. Tishchenko, V. V., Podobnyi, O. O. (2022). Kryminalistyka : navchalno-metodychnyi posibnyk [Criminology: educational and methodological manual]. Odesa : Vydavnytstvo «Iurydyka», 236 p. [in Ukrainian].
30. Tishchenko, V.V. (2007). Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv : monohrafiia [Theoretical and practical foundations of crime investigation methodology: monograph]. Odesa : Odeska natsionalna yurydychna akademiia ; Feniks, 260 p. [in Ukrainian].
31. Chycha, R.P. (2022). Osoblyvosti vyvchennia osoby pidozriuvanoho pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty myru, bezpeky liudstva ta mizhnarodnoho pravoporiadku. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu* [Peculiarities of studying the suspect's identity during the investigation of criminal offenses against peace, human security and international legal order]: tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 25 lystop. 2022 r.). Kharkiv : KhNUVS, pp. 423–425. [in Ukrainian].
32. Chornous, Yu., Synoverska, T. (2022). Kryminalistychna metodyka rozsliduvannia zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy : monohrafiia [Forensic methods of investigation of cruelty to animals: monograph]. Kyiv : Pravo, 248 p. [in Ukrainian].